

Za krásami kosatců východního Turecka a Kurdistanu

Libor Ambrozek

Turecko se v poslední době dostalo do povědomí veřejnosti neklidnou politickou situací, umocněnou v červenci 2016 neúspěšným pokusem o státní převrat. Přitom země tvořící pomyslný most mezi Asií a Evropou má co nabídnout i velmi náročným milovníkům přírody. Přesvědčit se o tom lze zejména v jeho východní části na početných skupinách a družících rostlin.

Pro krátké seznámení vybíráme některé z nejkrásnějších kosatců, se kterými se lze na cestách Tureckem setkat.

Druhová bohatost Turecka je hodně horká

Vedle geopolitické důležitosti má Turecko zásadní význam i z hlediska globální biologické rozmanitosti. I přes nemalou rozlohu (je téměř desetkrát větší než Česká republika) jej jako jediný stát na světě téměř úplně překrývají hned tři „horká místa“ globální biologické rozmanitosti (*global biodiversity hotspots*): kavkazské, íránsko-anatolské a středomořské. Uvedeným termínem označujeme oblasti s vysokou druhovou bohatostí, značným počtem endemitů, ale i vysokým stupněm poškození původních biotopů lidskou činností, především v důsledku jejich velkoplošného rozpadu (fragmentace) a ničení. Aby mohlo být určité území považováno za „horké místo“ světové suchozemské biodiverzity, musí se v něm vyskytovat přinejmenším 1500 druhů cévnatých rostlin (tj. více než 0,5 % všech známých druhů) a zároveň muselo přijít o nejméně 70 % původních biotopů. V současnosti je celosvětově vymezeno celkem 34 takových „horkých míst“ suchozemské biodiverzity. Že mezi ně patří území na rozhraní Evropy a Asie není divu, osídluje jej na 9000 druhů cévnatých rostlin. Navíc mimořádně velký podíl z nich v důsledku polohy Turecka,

Iris purpureobracteata nad řekou Melan. Foto Zdeněk Patzelt

rozmanitého podnebí a neživého prostředí i pestré minulosti tvoří endemity.

Kosatce jako modelový příklad turecké živé přírody

Druhová bohatost turecké bioty (živé složky ekosystémů) je dobře patrná na kosatcích. Početný rod ze stejnojmenné čeledi – kosatcovité (*Iridaceae*) – zahrnuje celkem 230 až 280 druhů, rostoucích hlavně v teplých oblastech. Některé z nich ale najdeme i v Severní Americe nebo ve vysokých asijských pohořích. V ČR se planě vyskytuje sedm druhů a vyjma kosatce žlutého

Iris kerneriana u průsmyku Camlibel Gecidi. Foto Zdeněk Patzelt

(*Iris pseudacorus*) jsou zařazeny do červeného seznamu ohrožených druhů (k. nízký, různobarvý, trávovitý, sibiřský, bezlistý, písečný). Některé druhy zasahují do Turecka ze Středomoří nebo Balkánského poloostrova, řada dalších je naopak omezena jen na východní Turecko, západní Írán a kavkazské země.

Kosatce zároveň patří k často pěstovaným zahradním rostlinám, oblíbeny byly už ve starověku. Byly to právě Turecko a Blízký východ, odkud se tyto nádherně zbarvené velkokvěté rostliny koncem 19. století dostaly do Anglie a staly se základem pro šlechtění dnešních zahradních kultivarů.

Na osluněných druhově bohatých stráních na vápencích např. severně u Safranbolu, u kaňonu Horma a nad údolím Valla (národní park Kure Daglari) roste *Iris sintenisi*, podobný našemu kosatci trávovitému. Uvedené lokality jsou domovem řady orchidejí, např. vstavače trojzubého (*Orchis tridentata*), tořiče *Ophrys oestrifera* a hnědence zvrhlého (*Limodorum abortivum*). Kosatec nízký (*Iris pumila*), někdy označovaný i jako *Iris taurica*, lze jako jediný z uváděných vidět i v ČR, konkrétně na jižní Moravě.

Naopak *Iris purpureobracteata* se jako endemit vyskytuje pouze v západní části Turecka. Od příbuzných druhů se liší nápadnými fialovými listeny. Roste na skalnatých a křovinatých stráních i na lesních světlínách, např. na svazích s řídkým dubovým lesem nad řekou Melan asi 90 km východně od Bolu. Tamější rostlinná společenstva tvoří i bělozářka liliovitá (*Anthericum liliago*), modřeneček (*Muscari* sp.), koulenka (*Globularia* sp.) nebo ruměnice (*Onosma* sp.). Skalnaté a suché stráně zejména v Anatolii v nadmořské výšce 1200–800 m vyhledává podobný, žlutě nebo fialově kvetoucí *Iris schachtii*.

Za nádherným endemickým kosatcem *Iris sari* se musíme vypravit do vnitrozemí, od Ankary po Erzurum a jezero Van. Vyskytuje se na stepích, sutích a kamenitých horských svazích od 900 do 2700 m n. m. Setkali jsme se s ním několikrát a jeho variabilní zbarvení nás často vedlo k pochybnostem, zda se jedná stále o tentýž druh.

Nejzápadnější lokality *Iris sari* jsme navštívili v rozsáhlé oblasti sádrovcových skal západně od města Imranlı. Tato unikátní krajina hostí velmi zajímavou květenu, výjimečným zážitkem byly desítky kříženců vstavačů *Orchis caucasica* a *Orchis punctulata*, tvořících pestrobarevnou škálu. Pestrá zde byla i vegetace opuštěných políček mezi skalami, hojně tady rostl např. mečík *Gladiolus atrovioleaceus*. Další stovky kvetoucích *Iris sari* jsme našli na svahu pod skalami západně od Askale. V jemnozrnné suti zde hojně roste i vzácný česnek *Allium akaka* (východ Turecka a Írán), dále liliochvostec *Eremurus spectabilis* a modřeneček (*Muscari* sp.).

Na rozdíl od ostatních popisovaných druhů suchých stanovišť, *Iris spuria musulmanica* vyhledává vlhké louky, močály a nivy řek, od nížin až do hor. Jeho domovem je východní Turecko a západní Írán, vzácně roste i v Arménii a Ázerbájdžánu. Jedná se o statnou rostlinu s modrými květy, světleji zbarvené vnější okvětní lístky jsou zdobeny tmavomodrou žilnatinou se žlutou skvrnou na bázi. Rozsáhlé porosty jsme viděli mezi městy Tercan a Erzincan ve výšce 1200–1400 m n. m., na zbytcích vlhkých luk v nivě horního Eufratu.

Bledožluté trsy *Iris caucasica* zdobí stráně na Kavkaze a jeho širším okolí – v Turecku roste ve východní části na různých horninách ve výšce 1200–3000 m n. m. Setkali jsme se s ním většinou na botanicky i krajinářsky velmi cenných místech ve vysokých horách, v prostředí nad 2000 m n. m, nejzápadněji v Pontských horách v masivu Kara Dag (3331 m) v NP Artabel. V oblasti Vanu jsme na něj narazili na lávových proudech v kráteru sopky Nemrut a na svazích pod průsmykem Karabet Gecidi (2985 m) jižně od města Gevas. Zvláště ve druhém případě se jednalo o botanicky mimořádně

Iris sari západně od Askale. Foto Zdeněk Patzelt

bohatou lokalitu s výskytem řady vzácných druhů cibulovin (*Puschkinia scilloides*, *Tulipa humilis*, *Merendera kurdica*, *Fritillaria minima*, *F. crassifolia kurdica* aj.). Druh zdobí i jižní úbočí Araratu, kde roste na travnatých svazích mezi 2000–3000 m n. m.

V řídkých borových lesích a na jejich okrajích u průsmyku Camlibel Gecidi (1600 m n. m.) jsme pozorovali další endemický druh severního Turecka, vysoký a štíhlý, žlutě kvetoucí *Iris kerneriana*.

Další mimořádně krásný modrofialový kosatec *Iris paradoxa* roste na hlinitých svazích a horských stepích Zakavkazska, východního Turecka a západního Íránu až do výšky 2800m n. m. Nalezli jsme rovněž jeho vzácnou formu *choschap*, která má vnitřní okvěti téměř bílé, jen s fragmenty žilnatiny a je pojmenovaná podle zdejšího majestátního kurdského hradu Hosap. U města Gevas se nám podařilo nalézt i křížence *Iris paradoxa* a *Iris sari*.

Nejzazší východ Turecka je domovem snad nejkrásnějšího kosatce, se kterým jsme se

Iris spuria musulmanica u horního Eufratu. Foto Zdeněk Patzelt
setkali – *Iris iberica* subsp. *elegantissima*. Roste i v západním Íránu a okolí Jerevanu, na horských stepích ve výškách nad 2000 m n. m.

Iris paradoxa choschap ve stepi u Gevas. Foto Zdeněk Patzelt

Nalezli jsme jej na hlinitých svazích nad lávovými proudy v pohoří Tendurek (2600 m n. m.) a na úpatí Araratu ve výšce 2500 m n. m.

Péče o přírodní dědictví to nemá v Turecku lehké

Při rozloze Turecka a pestrosti jeho přírody není divu, že se zde nachází 40 národních parků a 192 přírodních parků. V současnosti zabírají v Turecku chráněná území 10,1 % rozlohy státního území. Najdeme je od mořského pobřeží přes území s krasovými jevy, přirozenými lesy až po vysokohorské oblasti. U národních parků bohužel stále převládá pojetí spíše jako turistické destinace, proto i na jejich území dochází např. k výstavbě velkých lyžařských areálů, jako v národním parku Ilgaz, a do kráteru Nemrut vede nová širokoproudá silnice. V lepším případě se pastevecké vesnice mění na letní byty pro turisty, jako v NP Altındere nad Trabzonem, hostícím horské lesy se smrkem východním (*Picea orientalis*) a jedlí kavkazskou. V národním parku Kackar navštěvují v létě davy domácích

turistů mozaiku biotopů, od horských lesů přes pásmo pěnišníku kavkazského (*Rhododendron caucasicum*) až po ledovce. Rozvíjejí se však i šetrnější formy turistiky, například plavba na raftech ve vápencovém kaňonu Valla v NP Kure a mimořádně oblíbené je rodinné víkendové piknikování v přírodě.

Přestože Turecko patří k člověkem nejdéle osídleným územím, dodnes zde najdeme nedotčenou nebo jen málo pozměněnou přírodu. Hrozby pro přírodu se začaly výrazněji objevovat až od padesátých let 20. století a tento tlak zesílil v posledním desetiletí, kdy rostoucí hospodářství (podle HDP je 18. největší na světě) vyžaduje stále více území pro výstavbu. Nedostatek vody, jak pitné, tak pro průmysl a zavlažování, vedl k představě, že do roku 2023 vodní toky přetne na 4000 přehrad, kanálů a vodních elektráren, paradoxně však pokračuje i velkoplošné vysoušení mokřadů. Situaci navíc ztěžuje skutečnost, že jen 1,3 % dotazovaných Turků považuje péči o životní prostředí za důležitou.

Iris caucasica v NP Artabel. Foto Zdeněk Patzelt